

ERDELY XVI—XVII. SZÁZADI KERESKEDELMÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

A jelzett időszak az erdélyi fejedelemség korát foglalja magában. Azt a korszakot, amikor Erdély művelődése természetes menetében haladt, kívülről jött gyökeres átalakító hatások nélkül. Az Apor Pétertől, Cserei Mihálytól, Rettegi Györgytől magasztalt régi erdélyi élet ez, annak sok szép vonásával. Ebből a képből azonban az ország kereskedelmét képviselő szinnek hiányoznak.

Az erdélyi kereskedelem árucikkeit részben maga a fejedelem, részben pedig a magánosok állították elő. A fejedelem mezőgazdasági, de főként bányatermékekkel vett részt a kereskedelemben. A bányák közül legjelentékenyebbek voltak a sóbányák, és pedig Dés, Désakna, Torda, Vizakna, Szék, Kolozs aknái. Ezek a bányák állandóan művelés alatt állottak, minthogy a só nélkülözhetetlen közszükségleti cikk volt. A kitermelt só mennyiségére a bányák jövedelme vet fényt. Fráter György a sóbányák hasznát évi 40.000 forintra tette, I. Ferdinánd magyar király kiküldött biztosai 1552-ben, a bányák akkori gyengébb állapotához mérten, a jövedelmet sokkal kevesebbre becsülték.¹ 1643—1663 között 40—50.000 forint körül van a feltüntetett bevétel, 1671-ben azonban már 35.000 tallér, 1683-ban pedig 38.000; ez akkor kétszer annyi forintnak felelt meg.² E bányákhoz járultak a sófalvi telep és a máramarosi akna; az előbbi 1—2.900, az utóbbiak 4—5.000 forint jövedelemmel. A fémbányák aranyat, ezüstöt, vasat, rézet termeltek. A nemesfémek fő termelőhelye Nagybánya és Zalatna. Az aranybányászat jövedelme Apafi fejedelem korában 15.000 forint, az ezüsté 17.000. A réz- és vashányák vidéke Csík és Belényes kicsiny termeléssel, továbbá Torockó és Vajdahunyad. A kénéső jövedelme Apafi korában 3—4.000 forint.³

A kincstári birtokok vagy fejedelmi gazdaságok központja rendszeren egy-egy vár, amelyhez sok falu tartozott. Mivel a fejedelmek ezekből az uradalmakból állandóan eladományoztak, ezek ismételtelen rendezésre szorultak. Az 1603. és 1615. évi kimutatás után teljes számbavétel 1650-ben készült. Ekkor

¹ Johann Christian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1797. III. 18—19.

² TTár 1894. 710—716.

³ Thallóczy Lajos, *Apafi Mihály udvara*, Századok 1878. 421—424.

a fiskális javak között szerepelt: Fehérvár, Kövár, Görgény, Gyalu, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Várad, Zalatna, Déva, Ényed, Borosjenő, Karánsebes, Lugos meg néhány kisebb város és tekintélyes számú falu.⁴ Apafi haláláig ezeknek az uradalmaknak a száma hatra olvadt le: Fehérvár, Déva, Szamosújvár, Kövár, Görgény, Vinc.⁵ Ahogy a bécsi pénzügyi kamara megállapította, a birtokoknak alig egyharmada maradt meg, mivel a fejedelmek, főleg Apafi ezeket bőkezűen elosztogatták.⁶ Ez a bőkezűség azonban szükségből is fakadt, mivel II. Rákóczi György lengyel hadjárata után a török és a német számára sok pénz kellett, s ezt részben a fejedelmi birtokok elzálogosításából igyekezett a fejedelem előteremteni.

A kinestári birtokok terjedelmükhöz mérten különbözőképpen járultak hozzá a kereskedelemhez termékeikkel és állatállományukkal. A termelésben ezek is olyan eljárást követtek, mint a többi nagybirtokok, amelyeknek gazdálkodása az udvarházak keretében oldódott meg.⁷ Ezt a gazdálkodást egyik vonásként az önellátásra való törekvés jellemzi. Ez a szándék nyilatkozott meg az élelmiszerek nagytömegű előállításában, jobbágy-iparosok foglalkoztatásában, megfelelő bevételek biztosításában. Így pl. Teleki Mihály kancellár uzdiszentpéteri udvarházában a sörnek, ordának, sajtnak, túrónak, aszalt szilvának felhalmozásával találkozunk. Szabók, eszmadaiak, kádárok, asztalosok, szijgyártók dolgoztak az udvarában.⁸ Hasonló a helyzet Apor István kincstartó udvarában⁹ vagy a gyalui uradalomban.¹⁰ Az ilyen iparos-jobbágyok mások számára is dolgozhattak. Áruikat a vásárba is vitték eladás végett. A nagybányai sokadalom ideje közel van — irta felesége Teleki Mihálynak. Ha túrót, tehénbőröket oda nem viszik, abból káruk származik. 60—70 tehénbőr eladásra készen áll. Jó lenne, ha ami el nem kel, azt Szatmárra vinnék.¹¹ Az udvarházakban előállított áruk között a bőr vezetett, a terményekben meg az őszi búza és a bor.

A jobbágy is főleg búzát és szőlőt termelt. Az országgyűlések időnként az ezekben való szűk termést hozták fel a jobbágy-szegénység adófizetési

⁴ Szilágyi Sándor, *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Bp., 1876—1898. I—XXI. (ezután: EOE.). Az itt idézett helyek: V. 212—214, VII. 281, XI. 105—112.

⁵ *Instructio pro provisoribus bonorum fiscalium*. Apor István leveleskönyvében, lapszámjelzés nélkül, az 1699. januári iratok között. A Korda-családnak az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárában (volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára) őrzött levéltárában, cista LI., nr. CCCLIX.

⁶ *Instructio pro thesaurario Transsylvaniae*. 1696. márc. 12. Bécs. Hofkammerarchív Bécs, „Siebenbürgen” csomó, nr. 15.470.

⁷ Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemissa Anna gazdasági naplója*. Bp., 1911. 6—78, 121—218, 270—277, 281—446, 458—586.

⁸ *Inventarium universorum bonorum mobilium et immobilium circa curiam nobilitarem Ord. Sz. Peteriensem... pertinentium, factum die 14 Septembris (16) 79*. p. 66—67, 79, 108, 126, 141. A Teleki-családnak az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárában őrzött kendilónai levéltárában, rendezetlen iratok között.

⁹ *Urbarium sive connumeratio universorum bonorum possessionum... Stephani Apor*. Korda Ivt., cista L.I., nr. CCCLVIII. passim.

¹⁰ Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbáriumi*, Kvár, 1944. 144—234.

¹¹ Gergely Sámuel (kiad.), *Teleki Mihály levelezése*. Bp., 1910. V. 443—444, 451.

képtelenségének bizonyítására.¹² Egyébként még árpa, zab, rozs, köles, kender s más termények szerepelnek a dézsma fejében behozott termékek között. A Székelyföldön a nagyobb hideg miatt nem érett be a szőlő, viszont jól megtermett a zab. Ott főleg állatok alkották a vagyont. A birtokosság állatállományában legtöbb a szarvasmarha; munkára a jobbágy is inkább ökröt tartott, mivel a ló igényesebb, felszerelése is többbe kerül. Az állattartás mellett a méhészet is virágzott: 10—20 kas méhet sok jobbágy tartott.

Az őstermelőkhöz, mint a kereskedelem árucikkeinek előállítóihoz csatlakoznak az iparosok, akiknek készítményei a vásárokon kerülnek eladásra. Erdély ekkori iparáról árszabályzatok (limitatio-k) tájékoztatnak bennünket az 1556, 1560, 1571, 1591, 1609, 1625, 1626, 1627 (kettő), 1642-ik évből.¹³ Az árszabályzatok megjelölik az iparágat, az áru minőségét, árát, esetleg a készítési helyet. Az 1556. évi limitatio az alábbi iparosok készítményei felől intézkedik: szücsök, mészárosok (nyers bőrt is árultak), tímárok, vargák, szíjgyártók, kötélverők, kádárok, aranyművesek, szabók, kerekesek, kovácsok, lakatosok, nyergesek, cin-ónművesek, pajzskészítők. A műipart csak az aranyművesek, ónművesek képviselik. Az 1560. évi árszabályzat az előző keretben maradt. 1571-ben a vasárúk, a szappanos, szörműves, 1609-ben a szürcsináló, nemez (lótakaró)-készítő, a csiszár (tör-, szablya- stb. készítő), kőműves, téglás, borbély, tölcésés, rézműves portékáinak árszabályozása is megtörtént. 1626-ban szerepelnek a fűszerek, selyemárúk, 1627-ben a deszka (oláhfalvi, gyergyai, orbai), a zindely (Zetelaka, Kalotaszeg, Remete, s több más havasi helyről), élelem (méz, vaj, olaj), viasz stb.¹⁴

Az árszabályozások felölelték a német, morva, velencei, nápolyi, lengyel árukat is, míg a török, görög, román, zsidó kereskedők által behozott áruk külön listába kerültek.¹⁵ Hogy pedig az ilyen árszabályozások valós állapotnak feleljenek meg, az országgyűlés 1625-ben úgy intézkedett, hogy a fejedelem évenként küldje el emberét a külföldi kereskedelmi központokba, úgymint Bécsbe, Krakkóba, Ilvóba (Lemberg), Lándorfehérvárra (Nándorfehérvár), aki végére járjon, mibe kerül ott az áru és mennyiért adják Kolozsvárott. A görög kereskedők is aszerint áruljanak illendő haszonnal, amint Nándorfehérváron és Türgovišten át vásárolhatnak.¹⁶ Az árszabályzat megtartásának ellenőrzésével ekkor Kamuthi Balázst bízták meg; az ő utánajárásának tulajdonítható, hogy az árak már 1626-ban estek.

Kiterjedt tehát a tér, amelyen az árszabályzatok mozognak. Az ipar ereje abban gyökerezett, hogy a napi élettel szoros kapcsolatban maradt, többnyire hazai anyagot használt fel és a közszükségleti cikkek előállítására szorítkozott. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Erdély a külföldi áruktól elzárkózott és a művelődési hatások elől kitért. Az erdélyi ipar a külföldi

¹² EOE. V. 581, XXI. 289.

¹³ EOE. II. 65—71, 178—183, 379—384, V. 575—577, VI. 132—157, VIII. 273—302, 327—354, 370—418, 434—479, X. 335—338.

¹⁴ EOE. II. 380, 382, VI. 141—142, 154—157, VIII. 351—352, 405—406, 413.

¹⁵ EOE. VIII. 442—446

¹⁶ EOE. VIII. 299.

árak utánozásával élénkebb szintet kapott, mennyiségileg és minőségileg egyaránt fejlődött.

Erdély ebben az időben török fennhatóság alatt állott, tehát ennek birodalmával, közelebről fővárosával, Konstantinápolyval tartott fenn szoros kereskedelmi kapcsolatot. Erdély odajáró követei és ott lakó állandó megbízottjai (kapitihái) nagy bevásárlásokat eszközöltek ebben a világvárosban.

A követjelentésekből kitűnik, hogy az erdélyi fejedelmi udvar a török fővárosban szerezte be szőnyegeit, amelyeket Perzsiából hoztak eladásra. A kapitihá állandóan járt drága prémek és finom bőrök után; megvételre ajánlott tigris- és párduebőrökről gyakran olvashatunk leveleiben. A legtöbb bőr bélésnek kellett; a levelekben nyuszt- és hiúzbélés sokszor szóba kerül. Sok a ruhanemű: fosztán (ujjatlan köntös), csemelet (teveszörrel kevert, habos színű posztó), patyolat vagy batiz (fátyolszerű szövet selyemszállal), tafota, vagy tabit (finom, habos selyemszövet), skárlát vagy gránát (veres színű drága nehéz posztó), arany-ezüst fonál (skófiúm), velence (teveször takaró). Beszámolnak a követjelentések más természetű vételekről is: fegyvereket, ékszereket, selymeket, madárhálókat, sátrakat, serlegeket, lovakat, lószerszámokat emlegetnek. Bethlen Gábor főleg jó lovakat kerestetett a Portán. Legyenek azok „jó erkölcsűek”, épek, jó szájuak, adta utasításul a kapitihának. Bornemisza Anna fejedelemasszony nyole aranyat küldött egy kevés gyöngyre, smaragdra négy tallért, serbetfőző üstre is egyet. A kapitihá Apafi számára is vásárolt ott lovat.¹⁷

A Havasalfölddel folytatott kereskedelemnek Tirgovişte volt a központja. Az erdélyi behozatalnak és kivitelnek azonban a Kárpátokon túl több más átvevő helye is volt, minthogy a fejedelemségek és Erdély mindig élénk gazdasági kapcsolatot tartottak fenn egymással. Nyers ezüst, arzén, berbécs, ló, sertés, faolaj, rizs, hal, len és dísztegla került be Erdélybe az élénk román kereskedelem révén. Kedvelt árucikk volt a havasalföldi bor is. A székelyek, főként szük termés idején, a havasalföldi kövér síkságról szereztek be a gabonát, s Moldvából még sőt is hoztak maguknak.¹⁸

Az árszabályzatok, ingóság-összeírások,¹⁹ a határvámok (harmincadok) díjszabásai,²⁰ valamint a magánlevelek adatai tanúskodnak az Erdélybe történő árubehozatalról. Néhány adat szemlélteti a helyzetet. Brancovici Száva püspök keleti gyöngyökkel díszített egyházi ruhákat használt.²¹ Bornemisza Anna fejedelemasszony patikaládájába keleti orvosszerek is kerültek (sárkánypor, kigyószarv, sárkányvér).²² Külföldi ruhaanyagok közül gyakrabban

¹⁷ Szilády Áron és Szilágyi Sándor (kiad.), *Török-magyarokori állam-ohmánytár*. (ezután: TörMÁOkm.) Pest, 1868. I. 377, 440. EOE. XV. 151, 155, 207, 209.

¹⁸ Ștefan Mețeuș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*. Sighișoara, 1920. 156–159, 176–184.

¹⁹ Apoy István Kolozsvárt lévő egyetmásinak regestruma. 1699. augusztus 22. 1–59. Korda Ivt. nr. CCCLX. 1.—Vö. Radvánszky Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Bp., 1879. II. 302–304.

²⁰ Harmincad-jegyzékek nagy számmal találhatók Kolozsvár, Szeben, Brassó város levéltárában és az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárának több gyűjteményében.

²¹ Ion Lupăș, *Documente istorice transilvane*. Cluj, 1940. I. 368–385.

²² Radvánszky, i.m. I. 265.

előfordulnak a boroszlói és lemergi posztó, a karaszia (kétszer ványolt posztó), az igler (iglaui posztó), az olasz (bergamói, veronai), a német (nürnbergi, meissenai), a török (nándorfehérvári) és a lengyel áruk. Gyakori a rázsa (viselőruhának való posztó), a bagazia (kék vászon), a truppai, sziléziai, lengyel gyolcs, az angliai (viselőruhának való olesó) posztó, az aba (teve- vagy kecskeszörböl készült durva kelme, Erdélyben durva fehér posztó), a selyemáru különböző országokból. A türkizekkel, korallokkal ékesített dísztárgyak és ékszerek Törökországból is kerültek be. Török mintára a tollbokrétás süvegek, prémes, zsinóros viseletek általánosak. Lábbelinek való török bőrök (kordován, szattyán, bagaria), férfi és női ruhaanyagok, skófiummal varrott bársony kozák-süveg, szőnyegek, paplanok és sokféle egyéb tárgy, csetneki (Gömör megyei) vas és domecki (dömöcki, azaz damaszkuszi) acél, török, román, kurtány nyereg, terseni (tescheni) puska, janicsár és olasz karabély meg más árucikkek fordulnak elő a forrásokban.²³

A külföldi áruk behozatala a szükségletek kielégítése mellett arra is utal, hogy hatott a divat, növekedett az igényesség és fejlődött az ízlés. Ez a szégyenebb sorsban élőknel, a jobbágyság körében is megfigyelhető. A tehetősebb jobbágy szintén szerzett be finomabb ruhaanyagokat. Bár a nemesség tiltakozott és erre nézve országgyűlési törvényt hozott, de a rendelkezés ismételt megújítása mutatja, hogy eredmény nélkül. Elrendelték, hogy a jobbágyok ne hordjanak posztó ruhát, gyolcs és egyéb varrott inget, nyuszt-, farkas-, rókabőrös süveget, hanem aba-ruhában járjanak. Asszonyoknak való másfél singes kecskebőrből való sarunál a szászok árszabályzata hozzátette, hogy ilyen sarut szolgálóleánynak nem szabad megvenni és viselni.²⁴ A nemesség az indokolás szerint takarékosagra is hivatkozott, azonban eljárása a rendi tekintély védelmét célozta.

Az idegenből bekerült luxuscikkek mellett azonban, főként a dolgozó tömegek körében, az olesőbb helyi áruk továbbra is használathat maradtak. Ezután is jó hírnévnek örvendett a brassai posztó és posztósüveg, a szebeni és alvinci süveg, a karánsebesi pokróc, a belényesi lazsnak, a székely heveder, a torockói és vajdahunyadi vas, a székelyföldi deszka és zindely, a széles eseres bőrből készült román szíjöv, a torockói, medgyesi, besztercei, segesvári kapa. Az ipar azonban haladni akart, azért a jónak bizonyult külföldi anyagot felhasználta, vagy utánozta. Így cáp (kecske)-bőrből készült szekernyéről (hosszúszerű saru) hallunk, a brassai anyagból aba-ruha készült, cápbőrből kordován eszimat, német kötös cipellőt állítottak elő. Idegen ruhák utánzata a horvátos (felhasított ujjú) mente, a esausz, azaz kocsismente, több női ruhadarab vagy ruhadisz.

Természetesen Erdély is juttatott árukat külföldre. A kivitel főleg élőállatokra (ló, szarvasmarha), bőrökre szorítkozott. Kénesővel a kapitálya a török fővárosban nagyban kereskedett, bár egyiknek megjegyzése szerint

²³ Bíró Vencel, *Erdélyre gyakorolt közművelődési hatások a XVIII. század második felében az ingóság-összeírások tükrében*. Kvár, 1947. 11–31.

²⁴ ROE. X. 342, XI. 72, XIV. 115, XVIII. 89–90.

kiesinyben való eladásából jobban jönnének ki.²⁵ Ugyanoda viaszot is szállítottak. Danzigi fegyvervásárláskor a fejedelem nagy mennyiségű ökörbőrrel és kenesővel fizetett.²⁶

A fejedelmi gazdaságpolitika legfőbb törekvése az államháztartás rendezettsége, vagyis az állam bevételi és kiadási mérlegének egyensúlyban tartása. Ez biztosítja a nyugodt életet, mint a kereskedelemnek elsőrangú előfeltételét. Erdélyre legsúlyosabban a török adó nehezedett, mert azt aranyban kellett beadni. Ennek összege eredetileg évi 10.000, később 15.000, Baresay fejedelem óta 40.000 arany. A kiosztott ajándékok összege átlag az adó értékével ért fel.²⁷ Az adó fedezésére, a bányatermékek mellett, biztos jövedelmül a barommal való kereskedés szolgált. Mikor meg ez nem vált be, 1629-ben Bethlen fejedelem a méz- és viaszgyűjtéshez fogott, egyedárusággá téve azt.²⁸ Majd az országgyűlés a tordai, széki, kolozsi, vizaknai sóbányákat kötötte le a török adó céljára, 20.000 ezüst tallér fejében a fejedelemnek adván át azokat; 1671-ben viszont 35.000 tallérért magánosok kapták meg a sóbérletet. Ezek 1683-ban évi 38.000 tallért fizettek; ebből a portai adóra 18.000 tallér esett.²⁹ A másik nagy kiadás a népes fejedelmi udvar eltartása. Százával kaptak ott az alkalmazottak teljes vagy részbeni ellátást. Ezeket a kiadásokat termékeikkel a kincstári birtokok fedezték. Mikor pedig e birtokok a sűrű adományozások következtében megfogytak, a költség pótlása a városokra maradt.³⁰ Egyéb kiadásokra fedezetül szolgáltak a bányák, a határvám, a régi egyházi tizedből fejlődött fejedelmi dézsma, a jobbágyoktól szedett kapuadó.

Az iparosokat minden eszközzel igyekeztek a termelés fokozására ösztönözni. Ezért az országgyűlés kimondotta, hogy ha valamely iparos az árszabályzat miatt való bosszúságában anyagot vagy szerszámot nem tartana, vagyonát veszítse el, őt magát pedig üzzék ki a városból vagy faluból. Ha pedig egy kereskedő bosszúságból felhagyna a kereskedéssel, arra őt rá kell kényszeríteni.³¹ Az iparos adjon jó munkát. Erre elsősorban a céhmesterek ügyeljenek, ellenőrizzék, hogy a mesterek jó anyagból dolgoznak-e. Ha az iparos az anyagot olcsóbban tudja beszerezni, a készített árut is adja olcsóbban. Van vásári munka és alkudt, azaz rendelt munka. Az árak szabályozása főképpen a vásári, azaz egyszerűbb árukra terjedt ki; aki a megszokottnál szebbet akar, az az iparossal külön alkudjék meg.

Mindezek az intézkedések azonban, amelyeket főként a vevők érdekében hozott az országgyűlés, az eladók körében, érthető módon, nem találtak mindig megértésre. Így már a fejedelemség kezdő évtizedeiben a községek az állatoknak eladásáról és vételéről való végzéseket „nevetséggel, csúfsággal mulat-

²⁵ Beke Antal és Barabás Samu (kiad.), *I. Rákóczi György és a porta*. Bp., 1888. 522.

²⁶ EOE. X. 263.

²⁷ Veress Endre (kiad.), *Fontes rerum Transylvanicarum*. Bp., 1911. I. 181. — EOE. I. 77. — TörMÁOkm. IV. 11. 146.

²⁸ EOE. VIII. 509.

²⁹ EOE. XIV. 144, XV. 200, XVIII. 113, 115.

³⁰ EOE. V. 471, VI. 361.

³¹ EOE. II. 365, VIII. 299.

ták el.²² Az árszabályzatok megtartását nehezé tette, hogy azok többnyire nagy időközökben készültek, s közben a viszonyok meg is változtak. Bethlen próbált gyakori árszabályozások révén lépést tartani a piac alakulásával, de nem elég sikerrel. A megkötöttség helyett ugyanis a szabadabb kereskedelem gondolata erősödött az országgyűlésen abban az értelemben, hogy „az idő mindeneknek rendjét és árát meg szokta határozni”.²³ Ezt a véleményt a kereskedelem egyes korlátozásai alakították ki. Az árszabályozások ugyanis az eladásra kerülő állatoknak (ökör, tehén, bárány, kecske), továbbá a nyersbőröknek is árát szabtak, bár ezek közül mindegyik más és más értékű. Bethlen óta a gabona, a tejtermékek, a házi szárnyasok szintén árszabályozás alá estek. Emellett az állami egyedáruságok is főleg az igásállatokra, a mézre terjedtek ki, ami a magánosok kereskedését csökkentette. A földműveléssel foglalkozók (főleg a birtokos nemesek) úgy találták, hogy a készárukkal kereskedő iparosokkal szemben hátrányos helyzetbe kerültek. Így tehát az árszabályozások merevsége és az állatokkal való kereskedelem szoros megkötöttsége ellen egyre erősödött a hangulat.

Az országgyűlés már 1625-ben állást foglalt és megállapította, hogy ha az ötpénzes garasnak értékét lejjebb szállítanák és „a szabad kereskedelem is indifferenter minden rendnek meglenne”, akkor a nagy drágaság megszűnne. A fejedelem az országbeli kereskedő embereknek véleményét is meg akarván hallani, mind „a szabados kereskedést”, mind a pénzérték leszállítást felajánlotta nekik, de ezek ilyen alapon nem látták megvalósíthatónak az olesóságot. Így hát megmaradtak a limitatio mellett, de az országgyűlés kérte a fejedelmet, hogy „a marha illendő áron szállhasson”. Bethlen halála után azonban az ország azonnal elhatározta, hogy mivel a liber quaestus „elfoglalása miatt” a három nemzetnek fogyatozása volt, a bőrökön kívül szabad legyen a kereskedelem. I. Rákóczi György 1631-ben az előbbeni állapotot állította vissza, 1649-től kezdve azonban elvben a szabad kereskedelem maradt érvényben. Barcsay Ákos óta a fejedelmek választási feltételei közé is beiktatták, hogy azok a „liber quaestus“-t semmiben sem akadályozzák. A gyakorlatban azonban történtek módosulások. Így megmaradt a méz egyedárusága. Még 1642-ben felújították Bethlen 1627. évi árszabályzatát, de ettől az időtől fogva több árszabályzatot nem adtak ki; mindamelllett időnként hangoztatták, hogy az árak felerése miatt árszabályozásra van szükség. 1686-ban meghatározták a fűszerek árát, 1689-ben a bőrökét, de az új, teljes árszabályozás nem készült el. 1687-ben a kereskedőket s mesterembereket kötelezték ugyan, hogy az 1642-i árszabályozáshoz tartsák magukat, és „a vevő aszerint oda vetvén az árát”, a mívet elvihesse, de ennek az előírásnak már foganatja nem lett.²⁴

Erdély kereskedelmének nagyobb fellendülése mégsem a szabadabb kereskedelem, hanem az árszabályozás idejére esik. Ez főként a jól gazdálkodó fejedelmek, Bethlen és I. Rákóczi György, hozzáértésének és politiká-

²² BOE. II. 383.

²³ BOE. XVIII. 91.

²⁴ BOE. VIII. 268, IX. 87, 264, X. 335, XI. 47, XIX. 112.

jának tulajdonítható. A fejedelem gazdasági vezető szerepe Bethlen uralma alatt nyilatkozott meg leghatározottabban. Szándékának megvalósításához nagy számban külföldi szakembereket használt fel, akik azután kereskedőtársaságokba tömörülve, különleges szerephez jutottak az ország gazdasági életében.

Ezek között fontosság tekintetében első helyen áll a görög társaság. A török birodalomban a kereskedés jórésztben a görögök kezében volt. Az országgyűlés szerint a görögöknek Erdélybe való bejövetelét azért engedték meg, hogy ezáltal a török áru olcsóbbodjék.³⁵ Görög kereskedők legtömegesebben Szebenben laktak, kisebb számban Brassóban, ezenkívül Fehérvárt és Fogarason. A szebenieknek külön bírójuk volt, aki tőlük az adót beszedte. E „görögök” között, neveik bizonyossága szerint is, sok volt a román kereskedő. Egyeseknek a neve származási helyükre utal. Ilyen kereskedők voltak: Bukuresti György, Bukuresti Apostol, Bukur Izsák, Tergovistei Nyáguly, Jasi Nikola, Nikápoli Miresa, Ternovai Koszta, Macsói Lepadat.³⁶

Ugyancsak a török birodalomból kerültek Erdélybe a Spanyolországból oda menekült zsidók. Előbb kevesen, Bethlen szabadságlevele (1623) óta számosabban. Fehérvár volt a lakóhelyük. Vágya a béke, az ország helyreállítása — írja Bethlen a fehérvári kolóniának adott szabadságlevelében — és az, hogy a különböző nemzetek behívása által Erdélyt kiművelje. A zsidók szabadon kereskedhettek. Konstantinápolyból árukat hozhattak.³⁷

Gyergyóban már 1654-ben megjelentek az örmények, nagyobb számú beköltözésük azonban Apafi fejedelem idejére esik (1672). Tömegesen Gyergyóban, Szamosújvárt, Erzsébetvároson, Fogarason települtek meg. Kezdetben mindnyájan a szamosújvári főbíró alá tartoztak, majd négy társaságra oszlottak szét.³⁸ A betelepült bolgárok is a XVII. század végén kérték, hogy mindenütt kereskedhessenek és külön bírójuk legyen.³⁹ A Bethlen alatt jött morva anabaptisták saját iparicikkeiket szintén árusították és külön bíró alatt éltek. A kereskedelmi életben fontos szerepet játszó idegeneket tehát nemzetiségi alapon társaságokba szervezték és ezeknek önkormányzatot biztosítottak.

1672-ben Keleti Társaság (*Orientalis Compania*) néven egy külföldi, nyugati csoport is kapott engedélyt arra, hogy török, velencei, bécsi, német és lengyelországi árukat behozzon és azokat fehérvári boltjaiban árusíthassa. A kereskedelmi társaság kérését annak egyik tagja, Rothneromer János terjesztette az országgyűlés elé azzal az ígérettel, hogy ha a görögöknek adott kedvezményeket a rendek eltörlik, a társaság a nevezett árukkal az országot ellátja. A fejedelem képével mindenféle jó pénzt vernek, befizetik az összeget,

³⁵ EOE. III. 391.

³⁶ Harmincad-kimutatás 1698-ból a Korda lvt. Apor levelek I. csomójában.

³⁷ EOE. VIII. 143—145.

³⁸ Szongott Kristóf, *Szamosújvár szabad királyi udros monografiája*. Szamosújvár, 1901. 182. 205. — Ávedik Lukács, *Szabad királyi Erzsébetváros monografiája*. Szamosújvár, 1896. 58.

³⁹ *Puncta populi Bulgarici*. Gyulafehérvár, 1700. február 8. Apor István leveleskönyvében, Korda lvt., cista I.I., nr. CCCLIX.

ameanyit a görögök az országnak adni szoktak. A rendek örömmel fogadták a vállalkozást, mivel remélték, hogy így a görögöktől, akiket kapzsi pénzműveleteik miatt az ország kizsákmányolóinak tartottak, megszabadulnak. A hozott országgyűlési végzést a fejedelem meg is erősítette. A görögök erejét azonban mindez nem törte meg, tovább is helyükön maradtak. Vezetőjük, Páter János, tagja volt annak a három vállalkozóból álló társaságnak, amely a sóbányákat 1671-ben bérbe vette, sőt 1683-ban másodmagával újonnan a bérletbe lépett. Bár ez utóbbi bérletkor Páterék ígérték, hogy az Orientalis Compania bejövetelét, áruikkal való kereskedését nem akadályozzák, e társaság a görögök miatt mégsem tudta azt az eredményt elérni, amelyet akart. Vállalkozásuk kibontakozásának a következő zavaros idők sem kedveztek, úgy hogy az Orientalis Compania lényeges szerephez az erdélyi kereskedelemben esupán a passzarovici béke (1718) után jutott.⁴⁰

A külföldieknek a kereskedelembé való bevonása azonban a hazai kereskedők tevékenységét nem bénította meg; a vezető szerep az ő kezükben maradt.⁴¹ A szabad mozgás, a közlekedési utak zavartalan használata, a kereskedelmi kapcsolatok folytonossága akkora előnyt jelentett, hogy versenyképességük megmaradt. Így a hazai kereskedők rendszeresen kijártak Lengyelországba, s tekintélyüket mutatja, hogy itt alkalmi sérelmeik orvoslása érdekében nemegyszer egyenesen az uralkodóhoz fordultak. Az erdélyi kereskedők Bécsig hajtották fel ökreiket, de török árukkal is kereskedtek. A belföldi kereskedők állandóan jártak Törökországba; oda nyugat-európai árukat vittek.⁴²

A hazai kereskedők, amikor külföldre árukat kivittek, ugyanonnan be is hozták.⁴³ Ezekkel itthon kereskedtek. Az egyes államok szerették is, ha a jó pénz nem ment ki az országból, hanem a kereskedők áruért árut vittek ki. A kereskedők a külföldi központi helyeket szívesen keresték fel. Ilyenek voltak Felső-Magyarországon Eperjes, továbbá híres vásárhely Debrecen. A belső kereskedelem tárgyai főképpen az élelmiszerek, a ruházat, a gazdálkodásban használt állatok, közlekedési eszközök voltak. A bel- és külkereskedelemnek egyaránt a városok voltak a fő irányítói. Ilyen városok Beszterec, Marosvásárhely, Nagyvárad, főképpen pedig Szeben, Brassó és Kolozsvár. Brassó és Szeben a dél-erdélyi szászág kereskedelmét, az észak-erdélyiét pedig Beszterec uralta. Kolozsvárral együtt ezek a városok uralták az erdélyi belső piacot. Kifelé Moldva és Havasalföld volt a szász kereskedők fő vásárló helye és piaca. Emellett az északi és nyugati államokban is kereskedtek.

⁴⁰ BOE. XV. 44, 318, XVIII. 118. Vö. Franz Martin Mayer, *Anfänge des Handels und der Industrie in Österreich und die Orientalische Compagnie*. Innsbruck, 1882. 3–7. 36–37.

⁴¹ A belföldi kereskedők döntő szerepével kapcsolatosan lásd Samuél Goldenbergnek a kötetben található tanulmányát.

⁴² L. a 20. jegyzetben idézett harmincad-jegyzékeket.

⁴³ Az alábbiakra lásd TörMÁOkm. II. 69. — BOE. VI. 127, XI. 195, XVI. 537–539, XVIII. 317. — Fritz Jickell, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1913. 81–92. — Gündisch Gusztáv, *Haller Péter gazdasági vállalkozásai*. EM. 1947. 18–22. — Jakab Elek, *Kolozsvár története*. Buda, 1870. I. 392, 400, 579, 623, II. 87, 122, 210, 307, 550–551, 625, 628, 692, 764.

A fejedelmektől számos kiváltságlevelet szereztek, s a bennük biztosított kiváltságokkal a XVI. és XVII. században éltek is. A szászság kereskedelmére nagy esapást jelentett a török terjeszkedés. Újabb hátrányt jelentett számukra, hogy a XVI. század végétől fogva a románok és a magyarok szintén kereskedni kezdtek, s még inkább az, hogy a görögök, zsidók és örmények szintén az ő rovásukra hódítottak az erdélyi gazdasági életben. Ilyen körülmények között a szász ipar és kereskedelem aláhanyatlott. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt a kereskedelem ugyan emelkedést mutatott, de a Bécsbe és Velencébe kivitt ökröket már nem a szász kereskedők hajtották fel, hanem részben olasz, részben pedig kolozsvári és partiumi tőzsérek. Így a szász kereskedelem a nemzetközi piacon élvezett régibb jelentőségét már a XVII. század első évtizedeiben, tehát az erdélyi kereskedelem általános lehanyatlása előtt elveszítette. A fejedelemség idején a Nyugattal és Északkal való kereskedés fokozatosan átészúszott Kolozsvár és a partiumi városok kereskedői, a Kelettel való áruesere pedig a görög, román és örmény kereskedőtársaságok kezébe.

A hazai kereskedést és a hazai kereskedők védelmét szolgálta az a törvény, amely a külföldi társaságok tevékenységét korlátozta és a belső kereskedelmet a belföldiek kezében hagyta. Az egész korszakon át ugyanis uralkodott az az elv, hogy a külföldi kereskedők áruikat erre a célra kijelölt helyen rakják le, és kereskedésre onnét beljebb az országba ne jöjjenek. Áruikat az erdélyi kereskedők vegyék meg és a vásárokon ők hozzák forgalomba. Ha meg a külföldi kereskedők Erdélyből árut akarnak kivinni, ezt a hazai kereskedőktől a lerakódó helyeken vásárolják meg. A behozatali út Havasalföld felől a Törösvári szoroson át Brassónak, Nándorfehérvárról meg Karánsebesen, a Vaskapu-hágón át Szászsebesnek, vagy Lippán, Lugoson át a Maros mentén haladt. 1675-től kezdve délen Brassóig, a Vöröstoronyi szoroson át Szebenig, a Maros mellett Szászvárosig, Kolozsvár felé Nagyvárad elfoglalása után Bánffyhunyadiig lett „szabados” az idegen kereskedők bejövetele.⁴⁴

A külföldi kereskedők helyhez kötöttségének elvén azonban a gyakorlatban gyakran csorba esett. Vagy a külföldi kereskedők nem tartották meg az előírást, vagy maga a törvényhozás engedett a bejött kereskedőknek szabad mozgást az országban. A kereskedőkkel való üzletkötés, a felvásárlásnál előnyös szabad közlekedés hiánya ugyanis rontotta a külföldi kereskedők kedvét. El-elmaradoztak, s emiatt viszont csökkent a forgalom. Arra is gyakran volt példa, hogy a külföldi kereskedők önkényesen túltették magukat az előíráson. Így 1579-ben a rendek panaszt emeltek, hogy a „görögök vakmerő bátorsággal meg nem elégedvén a nekik adott letévő helyekkel, ez országot szerént szerte járvák, törököket is melléjek vevén,” mindenféle állatot kivisznek az országbeli kereskedők kárára s az országnak nagy nyomorúságára.⁴⁵ Az ilyenmü panaszok azután is gyakran ismétlődtek. A görögök az áruikat nagyon megdrágították, adta elő az országgyűlés, emellett a belső kereskedelembe is

⁴⁴ EOE. III. 117, XV. 318, XVI. 174. — Jakab, i.m. II. 258.

⁴⁵ EOE. III. 143.

belcártották magukat. Tehát a lerakódó helyeknél beljebb ne jöjjenek és csak török áruval kereskedjenek.⁴⁶ Kereskedő emberek a kijelölt helyeken áruikat eladván, onnét a sokadalmakra ne menjenek.⁴⁷ A belföldi kereskedők megrövidítésére az idegen kereskedők nem vehetnek az országban árut, hanem idegen országból hozott portékát áruljanak — hangoztatják utóbb is (1654). Apafi alatt (1675) különösen nagy volt az elkeseredés. Van törvény, mondják, hogy idegen nemzetbeli kereskedők faluról falura, városról városra, havasról havasra marhakereskedésre, vaj-, sajt-, túró-, viaszgyűjtésre ne merészkedjenek, hanem gyűjtsék azokat a haza fiait, s tőlük vegyék meg az idegenek. De még némely haza lakósi melléjük adván magukat, széjjel-hordozzák a görögöket, örményeket, törököket. Ezután ne engedessék meg az idegeneknek a széjjeljárás, legyenek veszteg egy városban s szedessenek a haza lakóival s vegyenek azoktól.⁴⁸

Mind ezek ellenére azonban ismételten az történt, hogy a törvényhozás az ilyen kalmárok szabad kereskedését meg-megengedte. Megfigyelte ugyanis, hogy „amely országban áros ember nem jár, ott a pénz szűk, de ahol áros ember kereskedik, ott bőül meg a pénz”, továbbá „nem szűk, hanem bő marha (áru) teszen olcsóságot”.⁴⁹ Bethlen idejében egyenesen megállapították, hogy a görögök bennjárása inkább hasznos, mint káros, ezektől ugyanis olcsóbban vásárolhatnak. „Az oda felvaló (ti. lengyel, német) marhát ugyanis felette drágán hozzák és adják.”⁵⁰ Mozgásuk korlátozása helyett tehát Bethlen inkább limitáltatta áruikat. Brandenburgi Katalin szabad kereskedést engedett az idegeneknek, akik török árut hoztak be. Kezdetben I. Rákóczi György sem korlátozta a sokadalmakban való árusítást. 1638-ban azonban már a korábbi tilalmat felelevenítette. A limitatiók rendszerének megszüntetése után azonban a külföldi kereskedők többnyire könnyebben mozoghattak Erdélyben.⁵¹

Bethlen Gábor uralkodása alatt a nemesek is nagyobb érdeklődést mutatnak a kereskedés iránt. Méltatlankodtak ugyanis, hogy a kereskedők, akiket Bethlen Gábor véleménynyilvánításra összehívott, a drágaságot nem látták megszüntethetőnek azon az alapon, hogy „a szabad kereskedés indifferenter minden rendnek meg lenne engedve”, illetve a garas értékének leszállítása által. Felhevülésében az országgyűlés kimondta, hogy „a kereskedés pedig efféle magok haszna kereső kalmár és áros emberektől interdictum legyen, . . . hanem az nemes rend és az kiknek Felségedtől privatim arról bizonyos annuentia adatik, azok kereskedjenek, azoknak legyen szabad venni és adni mindenféle marhát, a lóval való kereskedésen kívül az ökörbőrrel való kereskedést is az fiscusnak reserválván”.⁵² A szigorú rendelet ugyan a gyakorlatban nem volt megvalósítható, azonban a nemesség így az állatokkal és gabona-

⁴⁶ EOE. III. 391.

⁴⁷ EOE. VI. 386.

⁴⁸ EOE. X. 139, XVI. 173–174.

⁴⁹ EOE. II. 505, III. 243.

⁵⁰ EOE. VIII. 127.

⁵¹ EOE. IX. 283, XVII. 161.

⁵² EOE. VIII. 268.

feléssel való kereskedésre buzdítást kapott. Saját terményét és készítményét egyébként is mindenki szabadon árulhatta házában, a városban és a sokadalomban. A nemesek és a hazai kereskedők vásárlóképességét előmozdította az a rendelkezés, hogy külföldi vásárlásokra jó pénzt vihettek ki olyan időben, amikor ez a külföldi kereskedő rendeknek tilos volt.⁵³ A szegénység is „maga majorságát s keze munkáját” vásárra vitte. A búzán kívül adott el állatot, gabonát, hüvelyes veteményt, tejtermékeket, faeszközöket.⁵⁴

A központi hatalom egyes árukat állami kezelésbe vont, azaz egyedárusággá tett (monopólium). Így 1578-ban általában a bőr és a viasz, szűr (posztó), ökörbőr, 1649-ben a méz és a viasz monopólium voltát országgyűlési végzés mondotta ki.⁵⁵ Az egyedáruságokkal részben bizonyos meghatározott állami kiadások fedezését biztosították, részben pedig a fejedelmi-állami bevételeket kívánták növelni. Az egyedáruság működése felől legalaposabban a méz és a viasz gyűjtésére vonatkozó utasításból tájékozódhatunk. A termelő csak az állami megbízottaknak adhatta el a mézet, de ezek készpénzzel fizettek. II. Rákóczi György alatt (1649) a tulajdonosnak megengedték, hogy a saját majorságából való mézet és viaszt háza szükségletére a Partiumba harmincad fizetés nélkül kivihesse, vagy onnét behozhassa. Saját használatára mézet és viaszt bárki szabadon vehetett, csak a velük való kereskedés volt tilos, nehogy az állami vásárlásokat megdrágítsák.⁵⁶

Az iparhoz szükséges nyersanyag biztosítása és a drágaság enyhítése céljából bizonyos áruknak az országból való kivitelét a diéta többször megtiltotta. Már 1542-ben méneseket, lovakat, 1549-ben lovat, állatbört, 1556-ban barmot, bört, sarut nem volt szabad kivinni katonai meggondolásból. A kiviteli tilalmak azután időnként módosultak, illetőleg a tilalmazott áruk szaporodtak. 1556 körül a búza, 1577-ben a juh kivitele tilos, 1578-ban a berbécsé, juhé, kecskéé, s hogy a mives emberek ne panaszkodjanak a drágaság miatt, a bőré is. 1581-ben a só, a kender, 1589-től a vadbőr, 1598-ban a barom, 1607-ben a szűrposztónak végszámba való kivitelét tiltották el. 1609-ben a nyest- és a rókabőr, 1622-ben a salétrom, 1627-ben a vas, 1633-ban a kéneső, 1649-ben a ló, 1673-ban a hazai posztó, csizma, saru került tilalom alá.⁵⁷

Az egyedáruság a belső kereskedelemre is kiterjedt, a kiviteli tilalom pedig a külkereskedelmet érintette, ezért életbeléptetése az érdekeltek körében vegyes érzéseket váltott ki. Minthogy a kivitel fő cikke az élőállat és mezőgazdasági termény volt, ebben az irányban főleg a nemesség mutatkozott érdekeltnek. Amikor 1631-ben I. Rákóczi György az egyedáruságot a mézre, szűrposztóra is kiterjesztette, az országgyűlés ezt nem hagyta szó nélkül. Bár látják, mondották, a magukra következő kárt, de a fejedelem szükségét

⁵³ EOE. XI. 48.

⁵⁴ EOE. VI. 119.

⁵⁵ EOE. III. 134, VIII. 268, IX. 264, XI. 48.

⁵⁶ EOE. VIII. 509—512, XI. 47.

⁵⁷ EOE. I. 88, 299, 573, II. 325, III. 117, 134, 160, 368, IV. 133, V. 504, VI. 121, 179, VIII. 127, 483, IX. 317, XI. 47, XV. 343.

szemlélvén, tetszése szerint kell eljárniuk.⁵⁸ A lakosság állatait, a kiviteli tilalmak következtében, gyakran nem tudta tetszése szerint értékesíteni, viszont az állam főleg a monopóliumokból teremtette elő a portai adót.

Erdély gazdasági életében a portai adó különösen nagy gondot jelentett. A követelésnek, hogy az adót aranyban fizessék be, eleinte eleget is tudtak tenni, de 1600 óta a háborús viszonyok miatt az aranybányászat lehanyaglott. A nem művelt bányák beszakadtak, a bányászok elszéledtek. Ugyanez történt az ezüsthányakkal is. Erdély arany- és ezüsttermelése így meguehezült. „Az Erdélybe bejáró török és görög áros emberektől végére mehet a török porta — írja Bethlen fejedelem —, hogy aranyat, ezüstöt látnak-e bőven az országban.”⁵⁹ Bethlen igyekezett elérni, hogy a portai adót ezüsttallérban, dukátban fizethesse; az ezüst pénzt a török portán a pénzembereknél aranyra váltották, de a pénzértékek különbözősége miatt nemegyszer az ország kárára. Az adó nagy felemelése óta a török az adót ezüstben, sőt jó minőségű rézpénzben is elfogadta. A jó pénzre való átváltáson, mint a könnyű nyereség jó alkalmán, a kereskedők és a pénzesebb polgárok, előkelőségek kapva-kaptak. 1666-ban a harmincadosok, 1670-ben a székelyek országos adóját a szebeni görögök, a szászok adóját a többi görög és a kereskedő rendek, a magyar megyék adóját meg a fejedelem váltották át jó pénzre. A következő évben a beváltást teljesen a görögök vállalták magukra, nyilvánvalóan a kilátásba helyezett kedvezmények reményében. A jó pénz behozatalának előmozdítása végett azok a külföldi kereskedők, akik jó pénzzel vásároltak, fele határvámost fizettek.⁶⁰

Az aranypénznek az országból való kivitelét ilyen körülmények között érthető módon igyekeztek megakadályozni. Már 1585-ben megtiltották, hogy görögök, olaszok aranypénzt, ezüsttallért, a kereskedők vert- vagy pléh-aranyat hordjanak ki. Később is azon voltak, hogy arany-ezüst pénz, vagy áru ne kerüljön ki az országból.⁶¹ Azt akarták, hogy a görög kereskedő a behozott áruja után kapott pénzt itt vásárolja el olyasmire, amivel a török birodalomban kereskedhetik. A határon való ellenőrzés a harmincadosok kötelessége volt. Ezek 1651-től a vásárokon is megjelentek, hogy a harmincadosokat elkerülő kereskedőket megvámolják.⁶²

A belső kereskedelem sokat szenvedett a rossz pénzek elszaporodása miatt. Rézsint sok silány idegen pénz került be Erdélybe, rézsint meg benne is készültek rossz pénzek. A régebbi erdélyi pénzek szintén forgalomban maradtak és a sokféle pénz együttes használata különféle visszaélésekre adott alkalmat. Mindez gátolta a kereskedelmet. A fejedelmek, főleg Bethlen, jó pénz veretésével igyekeztek a nehézségeket eloszlátni. A folyó pénznemek értékét az országgyűlés időnként meghatározta. Ugyanígy zűrzavar volt a kereskedelem nem csekély kárára a súly- és űrmértékek körül. Vidékenként ugyanis más-más mértékkel mértek. Az országgyűlés külön végzéssel próbált

⁵⁸ EOB. IX. 264.

⁵⁹ TörMÁOkm. II. 60. Vö. I. 359—360.

⁶⁰ EOB. XIV. 198, XV. 179, 120.

⁶¹ EOB. III. 217, 243, IV. 587, VI. 179, VII. 477, XIII. 297.

⁶² EOB. VII. 477, XI. 131.

rendet teremteni. Így 1588-ban a megyékben és a Partiumban a kolozsvári köbölt és ejtelt, a székelyek és szászok között a szebeni köbölt és a kolozsvári ejtelt, Várad vidékén a váradai böesüt és a pintet tette kötelezővé. Utóbb is, főleg Bethlen idejében, történtek ezen a téren módosítások.⁶³

A kereskedelemmel kapcsolatos visszaélések közül néhányat felemlíthetünk. Így egyesek rabokkal kereskedtek. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata során tatár rabságba került erdélyieket saját pénzükön kiváltották, viszont háromszor-négyszer akkora összeget követeltek rajtuk. Mások azzal próbálkoztak, hogy a jó pénzt kivitték az országból s értéktelenebbet hoztak be helyébe. Akadtak olyanok is, akik úgy vittek ki lovakat a határon, hogy rájuk ültek, mintha azokon utaznának, ott künn aztán kereskedtek velük. Némelyek a szükségesnél több lovat fogtak be szekeriükbe, s ott künn eladták őket. Mások saját céljukra való használat ürügyével a Partiumba vittek ki gabonát, s ott eladták.⁶⁴ A kereskedelembe olykor a megszálló német katonák szintén bekapcsolódtak. Így Basta György emberei olesón vettek marhát, s aztán ezt meg az elfogdosott kóbor marhát pénzen adták el. A fejedelemség utolsó éveiben bejött katonák a nekik kiosztott borral, sörrel meg egyéb éléssel kereskedtek. Kenyerüket eladták, s szállásadó gazdájuk kenyerét ették. Külső helyeken bort vettek és azt a városban szabadon árulták.⁶⁵

Az osztrák megszállók megjelenésével Erdély új korszak határához érkezett. A török visszaszorítása után az eddiginél is fokozottabb mértékben Bécs lett az erdélyi kereskedelem legfőbb beszerző helye. Ezzel azután új összeköttetések, új szokások kora következett el a kereskedelemben is.

BÍRÓ VENCEL

⁶³ Jakó Zsigmond, *Az erdélyi mértékletlen kérdéshöz*. RM. 1945. 240–243. — EOR. III. 243. VIII. 99.

⁶⁴ EOR. VIII. 112. XV. 114. 289–290. 292.

⁶⁵ EOR. V. 138. 159. XVIII. 371. XX. 104.